

Аполонова Л. А.,

викладач кафедри іноземних мов та перекладу

Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій

ДИРЕКТИВИ У СКЛАДНИХ МОВЛЕННЄВИХ АКТАХ

Анотація. У статті розглянуто особливості функціонування директивів у різних типах складних мовленнєвих актів з погляду їх впливу на перлокутивний ефект. Аналізуються взаємозв'язки між директивом та іншими частинами складного мовленнєвого акту.

Ключові слова: директив, складний мовленнєвий акт, перлокутивний ефект.

Постановка проблеми. Наявність спрямованого волевиявлення з боку мовця є загальною ознакою, що поєднує всі типи директивів. Кожен із них володіє ілокутивною силою спонукання різної інтенсивності залежно від прагмалінгвістичних умов. Ілокутивна сила спонукання може бути представлена в директивах не тільки опосередковано, а й із різною інтенсивністю, варіюючись за силою впливу від категоричного наказу до щонайм'якшого прохання. Можливим є також співіснування директивних мовленнєвих актів з ілокутивними силами різної інтенсивності в межах окремих типів складного мовленнєвого акту.

Якщо для директивних мовленнєвих актів ілокуцією є спонукання до вчинення/невчинення якоїсь, що розуміється в широкому сенсі, дії, то перлокуція як частина директивного мовленнєвого акту мовця передбачає можливість учинення цієї дії. Перлокутивний складник директива полягає в здійсненні впливу на планування діяльності адресата (*Handlungsplanung*) або виникнення невербальних дій (*Folgehandlungen*) [19, с. 134]. Директивне висловлювання може мати кілька перлокутивних функцій. Погрожуючи, наприклад, ми не тільки спонукаємо не вчиняти будь-якого вчинку, а й водночас можемо висловлювати невдоволення чи ображати співрозмовника.

Праці вітчизняних і зарубіжних авторів, що висвітлюють функціонування та різновиди складних мовленнєвих актів, взаємовідносини у складному реченні, процеси прагматичного зміщення [2; 3; 4; 5; 6; 8; 18], і досі залишаються актуальними, слугують підґрунтям для розгляду директивів у складі мовленнєвих актів різних типів із погляду можливого й наявного перлокутивного ефекту.

Метою статті є вивчення особливостей функціонування директивів у різних типах складних мовленнєвих актів; аналіз співвідношення ілокутивної сили спонукання зі складовими частинами складного мовленнєвого акту, впливу співіснування декількох ілокутивних сил у межах складного мовленнєвого акту на перлокутивний ефект.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ілокутивна сила спонукання може не тільки виступати як чільна, що визначає тип мовленнєвого акту, а й співіснувати з іншими ілокутивними силами як супутня (вторинна, за термінологією О.Г. Почепцова). Первинна ілокутивна сила висловлювання визначається його найбільш загальними структурними характеристиками, вторинна ілокутивна сила розвивається на основі первинної [3, с. 25]. Е.Н. Старикова пише про зміщення основних прагматичних значень, а також основного і вторинного

прагматичного значень (питання й докір, питання і спонукання), які мають місце в простому мовленнєвому акті [6, с. 68]. Як відзначає А.Н. Приходько, процеси прагматичного зміщення більш характерні для складних мовленнєвих актів [4, с. 87], дже вони можуть бути втіленням непрямих мовленнєвих актів або якісно інших прагматичних утворень, наприклад, так званих «бінарних ілокутивних комплексів». Складний мовленнєвий акт замислюється й виконується як цілісна одиниця мови. У змістовому плані він являє собою зумовлене перлокутивною метою з'єднання двох окремих пропозицій. Мовний складник може бути визначений як асиндетичне поліпредикативне утворення – безсполучникове поєднання пропозицій [2, с. 18]. В окремих випадках складнопідрядні речення з підрядним умови також можуть становити основу одного з типів складного директивного мовленнєвого акту:

(1) *Eine Stimme erklang: "Monsieur Lieven, öffnen Sie! Wenn Sie nicht öffnen, werden wir die Türe eintreten"* [18, S. 52].

Складний мовленнєвий акт являє собою набір різних актомовленнєвих функцій, кожна з яких у глобальному плані має своє конкретне завдання. Серед складних мовленнєвих актів, залежно від характеру їх функцій, виділяється три основні типи: комплексні, композитні та складені [2, с. 15]. Складові частини комплексного мовного акту знаходяться в субординативному прагмасемантичному зв'язку і співвідносяться між собою як головний і підлеглий мовні акти. У складних мовленнєвих актах, компоненти яких пов'язані субординативними відносинами, ілокутивна сила спонукання, як правило, є первинною, а директиви – головними мовленнєвими актами:

(2) *"Kümmere du dich nur um deine Ausstellung, Betty, ich komme schon allein zurecht..."* [14, S. 190].

(3) *"Nein, nein, gehen Sie hinauf zu Ihren Freunden, ich will nicht, dass Sie mich begleiten"* [13, S. 172].

Причиною функціональної незалежності імперативу в складній конструкції Л.А. Сергієвська вважає його пряме звернення до адресата, перлокуцію впливу з метою викликати конкретну відповідну дію або стан. «Модальність веління перешкоджає вживанню імперативу в ролі підрядного, на основі підрядного сполучника» [5, с. 49].

Комплексні мовленнєві акти як різновид складних являють собою бінарну комунікативну єдність, послідовність мовленнєвих актів-функцій, що утворюють інтегрований блок ієрархічно організованих неоднорідних комунікативно-прагматичних типів висловлювання, об'єднаних загальним наміром [4, с. 87]. Під час поділу головних і підпорядкованих мовленнєвих актів ми спираємося на ідею комунікативної філософії про те, що мовленнєві акти виступають у мовленні як складники попарно структурованої єдності (*Doppelstruktur, paarweise auftreten*) [10] тобто в складі інтеракції. Складні директивні мовленнєві акти можуть бути й у складі ініціальної, і в складі респонсивної репліки мовця. У першому випадку вони спрямовані на досягнення певного перлокутивного ефекту, а в другому самі

являють собою перлокутивний ефект директивного чи іншого висловлювання (4):

(4) *Johan: Stört es dir, wenn ich rauche?*

Marianne: Was das angeht, ist es jetzt besser geworden, also rauch nur. Es macht nichts. Ich find's gemütlich [7, S. 31].

Як уважає А.М. Приходько, головним мовленнєвим актом у складі комплексного варто вважати той мовленнєвий акт, на який очікується вербальна чи невербальна реакція адресата [4, с. 90]. Квеситиви й директиви мають сильну ілокуцію, в процесі інтеракції вони, як правило, виступають як головний мовленнєвий акт-функція, однак у складі комплексного мовленнєвого акту один із них утрачає перевагу. Квеситив як частина комплексного директивного мовленнєвого акту мітигує висловлювання та переорієнтує його на інтереси адресата, як це демонструє наступний приклад. Тітка пропонує хлопчикові почати гру, в яку він грав ще тоді, коли був маленьким, і відразу ж цікавиться, чи не занадто він дорослий для цієї гри:

(5) *“Wollen wir eine Partie «Krieg zur See» spielen, oder bist du dafür zu groß?” Krieg zur See ist wirklich ein Spiel für Kinder, aber Tante Magdalena zuliebe spielte ich mit ihr* [12, S. 167].

Авторський коментар показує, що така тактика позитивно впливає на перлокутивний ефект: хлопчик погоджується пограти, хоча й уважає себе дорослим.

Т. ван Дейк зазначає, що в складному реченні між мовленнєвими актами можна знайти відносини «підпорядкування» й «домінування», наприклад, коли деякий акт є допоміжним щодо іншого [8, с. 36]. Подібна ієрархія може бути виявлена й у складних директивних мовленнєвих актах, що містять промісив, які в цьому стосунку виявляють деяку подвійність. З одного боку, промісивний акт являє собою допоміжну мовленнєву дію, що слугує для досягнення мети (певна поведінка адресата в майбутньому), відображеної в трансльованій пропозиції. З іншого боку, промісивний мовний акт може бути домінуючим за силою перлокутивного впливу, оскільки часто містить експлікацію перлокутивного ефекту. Деякі дослідники вважають, що в цьому випадку мова йде про складний промісивний акт із розширеною пропозицією [1].

(6) *“Schicken Sie Ihre Leute raus, ich muss Ihnen etwas mitteilen”* [18, S. 63].

Наведене вище висловлювання можна тлумачити як промісив, у якому директивний мовленнєвий акт є умовою виконання обіцянки повідомити щось адресату. Відбувається перехрещення двох ілокутивних формул: а) «М вимагає, щоб», б) «М обіцяє, що» [4, с. 244]. У результаті промісив може бути зрозумілий тут і як підлеглий директиву мовленнєвий акт, що здійснює його аргументативну підтримку – необхідно виставити людей із приміщення, тому що адресат бажає щось повідомити.

Композитний мовний акт характеризується значенням «включення складеного пропозиціонального змісту в модель світу адресата» [2, с. 41]. Перлокутивною метою композитного директива є задовільне вирішення адресатом розгорнутого завдання. У композитних мовленнєвих актах, що містять рівноправні компоненти, можливо поєднання двох директивів:

(7) *“Doris, versuch mal, ganz ruhig zu sein...Trink etwas und hör' mir zu...”* [15, S. 18].

(8) *“Kommen Sie herein”, rief Sie, “erzählen Sie mir das Neueste aus Berlin und Paris...”* [13, S. 30].

Відзначаючи широке вживання в російській і англійській мовах композитних директивів, В.І. Карабан звертає увагу на єдність їх ілокутивної й перлокутивної мети, визначає їх дис-

курсивний статус як доповнення [2, с. 75]. Існують деякі труднощі у визначенні доповнювальної й доповнюваної функцій [4, с. 216], оскільки обидва мовленнєвих акти мають однаковий телеологічний статус для адресата, який сприймає висловлювання.

Композитні мовленнєві акти є цілісною послідовністю мовленнєвих актів функцій, які утворюють інтегрований блок координативно-організованих однорідних комунікативно-прагматичних типів висловлювання, об'єднаних загальною комунікативною інтенцією мовця [4, с. 87]. У ситуативному контексті спонукання композитні мовленнєві акти можуть бути реалізовані будь-якою з чотирьох теоретично можливих комбінацій простих мовленнєвих актів-функцій: (9) директив – директив, (10) директив – констатив, (11) директив – квеситив, (12) директив – комісив:

(9) *Gräfin: Komm, Setz dich zu mir und erzähle, was vorgefallen ist.*

Kanzler: Ich kann nicht sitzen, ich rase! [11 S. 34].

(10) *“Nur Sie können das ändern, Kommissar, sprechen Sie mit Lutz, nur Sie können ihn bewegen, mich zu Gastmann gehen zu lassen“.*

“Nein, Tschanz“, sagte Bärlach, „ich kann das nicht“ [9, S. 71].

(11) *“Ljubaschka, verrate mich bloss nicht, hilfst du mir?“*

“Natürlich“, sie lachte. „Viel Glück, Maria“ [14, S. 91].

(12) *“... Und wenn Sie hier herumstehen, Leute aushorchen – stören, dann kriegen Sie gar nix. Einverstanden?“*

Er schnüffelte und sah mich schief an. “Was soll ich sonst tun? Sie sind das Gesetz“ [16, S. 86].

Співіснування директиву й комісиву в композитному мовленнєвому акті за наявності змістового компонента обіцянки негативних наслідків утворює мовленнєвий акт погрози:

(13) *“Dann sag mir, wer es war, oder ich lege deine Verteidigung nieder“.*

Hastig nannte er den Namen. “Lonnie Neal war’s. Fragen Sie in Atlanta meinen alten Chef. Der kann Ihnen sagen, wo Sie ihn finden, er ist ein alter Kunde gewesen...” [17, с. 209].

Директиви зустрічаються й у складених мовленнєвих актах, компоненти яких знаходяться в перлокутивному відношенні спеціального сприяння:

(14) *“Papa! Fang nicht schon wieder damit an!”* [14, S. 242].

У складених мовних актах перлокутивні цілі мовленнєвих актів-функцій полягають у тому, що здійснення перлокутивної мети сприяючого мовленнєвого акту робить можливим здійснення перлокутивної мети мовленнєвого акту, якому сприяють.

Наша вибірка підтверджує дані про те, що перлокутивний ефект директивних висловлювань може бути реакцією як на весь складний мовний акт загалом, так і на одну з мовленнєвих актів-функцій (15):

(15) *“Herein, herein, wenn Sie als Mensch kommen, kriegen Sie auch ein Glas Bier und `n Schnaps!“*

“Aber ich komme dienstlich, leider“, sagte ich [16, S. 188].

У наведеному вище прикладі ініціююча репліка представлена складним мовленнєвим актом, що складається з декількох простих мовленнєвих актів-функцій – директиву, констативу й комісиву. Гостинний та іронічний доктор запрошує комісара ввійти в будинок і обіцяє за певної умови (*wenn Sie als Mensch kommen*) пригостити напоями. Перлокутивним ефектом є констатив – коментар найбільш істотної для цієї конкретної ситуації частини пропозиції. Комісар повідомляє, що прийшов за обов'язком служби (*ich komme dienstlich*).

Висновки. У складних директивних мовленнєвих актах спостерігається зсув основного і вторинного прагматичного значень. У змістовому плані складний директивний мовленнєвий акт є зумовленим перлокутивною метою з'єднанням двох окремих пропозицій. Складні директивні мовленнєві акти можуть бути й у складі ініціального, і в складі реактивного дискурсивного ходу. У першому випадку вони спрямовані на досягнення певного перлокутивного ефекту, а в другому – самі являють собою перлокутивний ефект директивного чи іншого висловлювання. Перлокутивний ефект директивних висловлювань може бути реакцією як на весь складний мовленнєвий акт загалом, так і на один компонентний мовленнєвий акт-функцію.

Література:

1. Гусаренко М.К. Эспликация перлокутивного эффекта в комиссивных речевых актах / М.К. Гусаренко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://depfolang.kubsu.ru/gusarenko.html>.
2. Карабан В.И. Сложные речевые единицы: прагматика английских асиндетических полипредикативных образований : [монография] / В.И. Карабан. – К. : Вища школа, 1989. – 131 с.
3. Почепцов О.Г. Основы прагматического описания предложения / О.Г. Почепцов. – К. : Вища школа, 1986. – 116 с.
4. Приходько А.Н. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові / А.Н. Приходько. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 292 с.
5. Сергиевская Л.А. Модальность сложного предложения с императивной семантикой в современном русском языке / Л.А. Сергиевская // Вопросы языкознания. – 1995. – № 3. – С. 48–55.
6. Старикова Е.Н. Проблемы семантического синтаксиса / Е.Н. Старикова. – К. : Вища школа, 1985. – 120 с.
7. Bergman I. Szenen einer Ehe. Filmszenarium / I. Bergman. – Verl. Volk und Welt. – Berlin, 1979. – 183 с.
8. Dijk V.T. Textwissenschaft Eine interdisziplinäre Einführung / V.T. Dijk. – Tübingen : Niemeyer, 1980. – 285 S.
9. Dürrenmatt F. Der Richter und sein Henker / F. Dürrenmatt. – Leipzig : Reclam Verlag, 1975. – 98 S.
10. Habermas J. Erfolgs- und verständigungsorientierter Sprachgebrauch. Der Stellenwert perlokutionärer Effekte / J. Habermas // Theorie des kommunikativen Handelns. Handlungsrationality und gesellschaftliche Rationalisierung. – Fr./M. : Suhrkamp, 1987. – Bd. 1. – S. 385–397.
11. Haider A. Die Liebe ist ein Verbrechen. Das Leben des Freiherrn Friedrich von der Trenk. Schauspiel in acht Szenen / A. Haider. – St. Pölten: Literaturedition Niederösterreich, 2000. – 80 S.
12. Hein Ch. Von allem Anfang an / Ch. Hein. – Berlin : Aufbau Verlag, 1997. – 199 S.
13. Kellermann B. Die Stadt Anatol / B. Kellermann. – Berlin : Aufbau, 1994. – 453 S.
14. Kosalik H.G. Eine angesehene Familie / H.G. Kosalik. – München : Goldmann, 1983. – 378 S.
15. Lenz S. Die Bergung. Hörspiel / S. Lenz. – Köln [u.a.] : Westdt. Rundfunk [u.a.], 1985. – 18 S.
16. Martin H. Einer fehlt beim Kurkonzert / H. Martin. – М. : Айрис-пресс, 2003. – 256 с.
17. Prodöhl G. Die letzte Meile / G. Prodöhl // Prodöhl G. Das perfekte Alibi und andere Kriminalgeschichten / G. Prodöhl. – Moskau : Raduga, 1985. – S. 160–210.
18. Simmel J.M. Es muß nicht immer Kaviar sein / J.M. Simmel. – Drömer Knauer. – München, Zürich, 1970. – 560 S.
19. Zifonun G. Grammatik der deutschen Sprache (in 3 Bd.) / G. Zifonun, L. Hoffmann, B. Strecker. – Berlin, N.Y. : Walter de Gruyter, 1997. – 2569 S.

Аполонова Л. А. Директивы в сложных речевых актах

Аннотация. В статье рассматриваются особенности функционирования директивов в различных типах сложных речевых актов с точки зрения их влияния на перлокутивный эффект. Анализируются взаимосвязи между директивом и другими частями сложного речевого акта.

Ключевые слова: директив, сложный речевой акт, перлокутивный эффект.

Apolonova L. Directive in complex speech acts

Summary. The article deals with the peculiarities of directive in various types of complex speech acts in terms of their impact on the perlocutionary effect, analyzes the relationship between the directive and other parts of a complex speech act.

Key words: directive, complex speech act, perlocutionary effect.